

DOI:10.26104/NNTIK.2022.78.14.053

Рысбекова Д.А.

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ АВИАЦИЯ АДСТИКТЕРИНЕ
БАЙЛАНЫШТУУ ТЕРМИНДЕРДИ ҮЙРӨТҮҮ АРКЫЛУУ
СТУДЕНТТЕРДИН СҮЙЛӨӨ КЕБИН ӨСТҮРҮҮ

Рысбекова Д.А.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НА КЫРГЫЗСКОМ
ЯЗЫКЕ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ СВЯЗАННОЙ
С АВИАЦИОННЫМИ СПЕЦИАЛЬНОСТЯМИ

D. Rysbekova

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH IN THE KYRGYZ
LANGUAGE THROUGH TEACHING TERMINOLOGY RELATED
TO AVIATION SPECIALTIES

УДК: 378.09:37.02(575.2) (04)

Кайсы бир тилди үйрөнүү, өздөштүрүү, жакшы сүйлөө – бул грамматикалык туура конструкцияларды гана түзө билүү эмес, ошону менен бирге ойду ачык, так, ырааттуу айтуу, кепти таасирлүү, кооз, көркөм кылып сүйлөй билүү дегендикке жатат. Студенттерге кыргыз тилин окутууда адистиги боюнча мамлекеттик тилде кесиптик ишмердүүлүгүндө талапка ылайык сүйлөй билүүсүнө жетишүү зор эмгекти талап кылат. Биз бул макалада авиация адистиктеринде билим алып жатышкан жогорку окуу жайынын студенттерине кыргыз тилин окутууда терминдер менен иштөө жана студенттердин кыргыз тилинде билимин, жөндөмүн ар кандай шарттарда, ар кандай кесиптик кырдаалдарда колдонууга даярдыгын калыптандыруу жана сүйлөө кебин өстүрүү сыяктуу маселелерди карадык.

Негизги сөздөр: кесиптик терминдер, авиация адистиктери, жөндөмдөр, илимий стиль, кесиптик лексика, ишмердүүлүк, компетенттүүлүк.

Овладение каким-либо языком, умение хорошо говорить – это не только умение формировать грамматические конструкции, но и умение ясно, точно, последовательно излагать мысли, произносить речь убедительно, красиво и артистично. При обучении студентов кыргызскому языку требуется большая работа, чтобы в профессиональной деятельности по специальности говорить на государственном языке. В данной статье мы рассмотрели такие вопросы, как работа с терминологией при обучении кыргызского языка студентам высших учебных заведений, обучающихся по авиационным специальностям, формирование у студентов готовности применять знания и навыки кыргызского языка в различных профессиональных ситуациях и развитии речи.

Ключевые слова: профессиональные термины, авиационные специальности, навыки, научный стиль, профессиональная лексика, деятельность, компетентность.

Mastering a language, the ability to speak fluently is not only the ability to form grammatical constructions, but also the ability to clearly, accurately, consistently express thoughts, make a speech convincing, beautiful and artistic. When teaching students, the Kyrgyz language, a lot of work is required in order to speak the state language in their professional sphere. In this article, we have considered such issues as working with terminology when teaching Kyrgyz language to students of higher educational institutions studying

aviation specialties, forming students' readiness to apply knowledge and skills of the Kyrgyz language in various professional situations and speech development.

Key words: professional terms, aviation specialties, skills, scientific style, professional vocabulary, activity, competence.

Азыркы учурда мамлекет тарабынан кыргыз тилине өзгөчө көңүл бурулуп, тилибизди ар кайсы ишмердүүлүктө колдонууга мүмкүнчүлүктөр түзүлүп жатат. Мамлекеттик тил комиссиясынын төрагасы Каныбек Осмоналиевдин жакында эле айткан сөзү: «Келгиле, ар бирибиз – ким болбойлу, кайсы улуттун же кайсы кесиптин ээси болбойлу, кайда жүрбөйлү ар кимибиз өз тармагыбызда мамлекеттик тил – кыргыз тилинин өнүгүшүнө колубуздан келген салымыбызды кошулу. Көп түкүрсө көл болот. Ар бирибиз өз алдынча ойлонолу, изденели. Ата-бабалардан аманат калтырылган улуу мурасыбызды сактап, келечек муунга татыктуу калтыралы!» [5]. Демек, келечектеги жаш адистерди кыргыз тилинде өз кесибине байланыштуу кесиптик тексттерди, терминдерди үйрөтүү менен алардын сүйлөө кебин өстүрүү биздин, окутуучулардын, туура багытта иш алып барышынан көз каранды болуп саналат. Ошондой эле мамлекеттик тилди мыкты өздөштүргөн, кесиптик иштин түрлөрүнө карата компетенттүүлүккө ээ жана инновациялык ишке даяр болгон жаңы муундагы адистерди даярдоо эмгек рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатып, окуу жайдын перспективдүүлүгүн арттырат. Авиациялык, техникалык окуу жайлардын ар кандай багыттагы адистиктеринде инновациялык ишмердүүлүк чөйрөсүндө мамлекеттик тилде коммуникацияга даярдыгы – мезгилдин талабы.

Психологиялык-педагогикалык, методикалык изилдөөлөрдө авиациялык, техникалык ЖОЖдордо кыргыз тилин кесиптик багытта окутуудагы негизги максаттары: студенттердин жалпы маданий өнүгүүсү; студенттердин интеллектуалдык жөндөмдөрүн өнүктүрүү; кесиптик-ишкердик сапаттарын өнүктүрүү;

командада иштөө көндүмдөрүн калыптандыруу, нускама берүү жана контролдоо; коммуникативдик жана уюштуруучулук жөндөмдөрүн өстүрүү ж.б. болуп саналат. Макаланын негизги максаты – студенттердин кыргыз тилинде билимин жана жөндөмүн ар кандай чыныгы шарттарда, ар кандай кесиптик кырдаалда колдонууга даярдыгын калыптандыруу жана сүйлөө кебин өстүрүү.

Студенттердин мектептен алган билимин андан ары кесиптик багытта, илимий стилде улантуу ЖОЖдун окутуучуларынын милдети болуп эсептелинет. Ал эми кесиптик багытта тил үйрөтүү сөзсүз, терминдер менен коштолот.

Илимий стилдеги тексттер илим тармагынын өзгөчөлүктөрүнө жараша ар кандай мазмунда, структурада туюндурулат. Мындай тексттер ушул себептерге байланыштуу башка стилдеги тексттерден айырмаланып турат. Маселен, илимий стилдеги тексттерге мүнөздүү өзгөчөлүктөрдүн бири мындай тексттерде тексттин өзөгүн түзүп, аны маанилик-мазмундук жактан бир бүтүндүктө уюштуруп турган тилдик каражат катары терминдер жыш колдонулат. Илимий тексттерде колдонулган терминдерге карата окумуштуу М.Б. Султонов төмөнкүчө аныктама берген [3, 28-б.]:

1. Термин – бул өзгөчө функцияны аткарган сөз жана сөз айкаштары.

2. Термин – өзгөчөлөнгөн, конкреттүү жана жеке мааниге ээ сөз.

3. Термин – бул маанилик жактан чектелген сөз.

Термин тексттин ичинде 2 негизги кызматты аткарат: биринчиси – илимий түшүнүктүн берилиши, экинчиси – илимий түшүнүктүн чагылдырылышы. М.Б. Султоновдун берген бул аныктамасына, кайсы бир өңүттөн караганда, кошулбай коюуга болбойт. Чындыгында эле, илимий терминдер илимий тактыкты, ачыктыкты талап кылып, маанилик жактан эки ачалыкка жол бербеген туюнтмалар болуп саналат. Ошондуктан илимий стилдеги тексттин уюшулушунда терминдер дал ушул сапат-касиеттери менен маанилүү, орчундуу кызмат аткарат. Илимий стилдеги тексттерде колдонулган сөздөр болушунча бир гана мааниде колдонулушу талапка ылайык келет. Себеби илимий стилдеги тексттерде илимий ой даана, ачык берилет. Эгерде илимий стилдеги тексттер адамдын дүйнө таанымын кеңейтүүчү, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү, илимий багыттагы билимин өркүндөтүүчү милдетти аркаласа, анда терминдер ушул максаттарга жетүүнүн негизги каражаты болуп саналат. Демек, илимий стилдеги тексттерге коюлуучу негизги талаптардын бири тактыкка басым жасап, көп маанилүү сөздөрдөн качуу болсо, анда илимий багыттагы тексттер сөзсүз терминдердин кызматынан колдонот. Анткени терминдер бул өксүктүн ордун толтурат [3, 34-

б.]. «Илимий стилдеги тексттердин стилдик өзгөчөлүктөрүнө булар кирет жана алардын дайыма:

- бир бүтүндүктө уюшулушу;
- логикалык ойдун бири-бирине байланыштуу болушу;
- ойду берүүдө дыкат болушу;
- илимий ойдун тунук, ачык болушу;
- илимий терминдердин болушу;
- туруктуу сөз айкаштарынын кылдат колдонулушу;
- лексемалардын колдонулушунда этият болушу талапка ылайык.

Эгерде терминдерди так түшүнүү билимдин тигил же бул тармагын терең өздөштүрүүгө жардам берсе, анда терминдерди туура эмес колдонуу же керексиз терминдерди топтоо билимди кеңейтүүгө тоскоол болот. Ошондуктан окутуучу кесиптик текст тандоодо, терминдерди колдонууда кылдат мамиле кылуусу зарыл. Окутуучунун терминдерди колдонуудагы тактыгы студенттердин терминологиялык маданиятын калыптандыруусуна өбөлгө түзөт.

Терминологиялык маданият – бул аудиториянын компетенттүүлүгүнүн өнүгүшүн эске алуу менен кесиптик жана күнүмдүк баарлашуу чөйрөдө терминдерди так жана эркин колдоно билүү, жөнөкөйлөтүлгөн же татаал аныктамаларды колдонуу менен терминдерди так, жеткиликтүү түшүндүрүп бере алуу. Демек, окутуучунун ошол кесиптик терминдер боюнча билими, түшүнүгү жогорку деңгээлде болуусу кажет. Чындыгында, окутуучу сабакка даярданганда кесиптик текстти, терминдерди толук өздөштүрбөй туруп, практикалык жактан конкреттүү тексттин тигил же бул бөлүгүнө кириши жана студенттерге жеткириши кыйын.

Бул багытта алып караганда кыргыз авиациясы жаңыдан гана телчигип келе жаткандыгына байланыштуу көп терминдер талаш-тартыш туудурушу мүмкүн.

Студенттерге терминдерди окутуу менен бирге алардын сүйлөө кебин өстүрүү – окутуучунун терминологиялык маданиятка ээ болуусунан жана аны окутуу методикасын иштеп чыгуусунан көз каранды. Терминдерди окутууда биз Лейнер ыкмасын колдонууну сунуштайбыз.

Немис окумуштуусу Эббингауз психология жаатында эксперименттерди жүргүзгөн. Ал адамдын кабылдоосуна жана эс тутумуна байкоо жүргүзгөн.

Анын ачылыштарынын биринде адамдын эс тутуму бир-эки күндөн кийин (48 саат) үйрөнгөн маалыматтарынын 75% жоготот. Чет тилдеги сөздөр менен сабак өткөндөн кийин 20 мүнөттүн ичинде 42% унутулат. Ал эми 8 күндөн кийин баштапкы маалыматтын 20% гана эс тутумда калат, бирок бул аз пайыз адамга бүтүндөй маалыматты унутпоого мүмкүндүк

берет жана унутулган билимдин ачкычы болуп саналат.

Дагы бир илимпоз Себастьян Лейтнер Эббингауздун эмгектерин изилдеп, эс тутум маалыматты бирдей деңгээлде унутпайт деп жыйынтык чыгарган. Эстей турган нерсенин жеңил же татаал болушу да сөздөрдү жаттоого таасир этерин айткан. Ушул жыйынтыктын негизинде Лейтнер сөздөрдү натыйжалуу үйрөнүү үчүн флеш-карталар тутумун иштеп чыккан. Мындай ыкма адамдын эстөө убактысын үнөмдөйт. Карталар менен кантип иштөө керек?

Студенттерге үч конверт/файл/визитка сунушталат. Биринчи конвертке жаңы жана татаал сөздөрү бар

карталар салынат. Экинчи конвертке кайталоодо ката кетирилген сөздөрдөн карталар кошулат. Үчүнчү конвертке студенттер абдан жакшы эстеген терминдери бар карталар берилет.

Биринчи конверттеги терминдер күн сайын 3-5 мүнөт кайталанат. Экинчи конверттеги терминдер күн сайын кайталанат. Эгерде биринчи жана экинчи конверттин шарттары жакшы үйрөнүлсө, анда алар 3-конвертке өтөт. Эгерде биринчи конверттеги терминдер унутулуп калса, анда 2-конвертке өтөт.

Мисалы, кыргыз тилин үйрөнүп жаткан чет өлкөлүк студенттер үчүн авиациялык терминология боюнча өз алдынча жасалган карталарды карап көрөлү.

1-конверт	2-конверт	3-конверт
аэропорт – аэропорт	эл аралык – международный	учак – самолет
жарандык авиация – гражданская авиация	учкуч – пилот	тик учак – вертолет
кара кутуча – черный ящик	катталуу – регистрация	канат – крыло
жүргүнчү – пассажир	шасси – шасси	авариялык конуу – аварийная посадка

Андан кийин ошол жатталып, түшүндүрүлгөн терминдерди кепте колдонуу максатында жазуу иши аткарылат. Тактап айтканда, ар бир терминдин айырмалоочу белгилерин бөлүп көрсөтүү керек жана суруолор, жооптор (тактоочу, толуктоочу, парафраза-лоо, жалпылоо) түзүлүүгө тийиш.

Жазуу кеби интонация, жест, мимикасыз, аңгемелешип отурган кишисиз ишке ашырылгандыктан, оозеки кепке караганда абстракттуу десек да болот. Жазган студент чымыркана ойлонот, өзүндөгү бардык сөз байлыгын, уккан билгенин, маалыматтарын, билимин колдонот. Өз пикирин коргоо үчүн күчтүү аргументтерди, далилдерди келтирет, сүйлөмдөрүн грамматикалык эрежелерге багынтуу менен синтаксистик калыпка салат, логикалык ыраатка келтирүүгө мажбур болот. Ошентип, жазган студент ой азабын, сөз азабын тартып кыйналат. Жазуу иши да, оозеки кеби да табиятынан социалдык мүнөзгө ээ, ал ар дайым белгилүү бир аудиторияга, окурманга арналат. Бул жазуу ишинен стилдик бүтүндүктү, жанрды, форманы жаратышын да талап кылат.

Авиация тармагында билим алып жатышкан студенттерге кесиптик терминдерди окутуу, сүйлөө кебинде, жазуу ишинде конуктуруу менен студенттердин тилдик шык, жондомдорун, ойлонуусун, ички кебин ырастоосун калыптандырууга жетишууге болот. Студенттин, башкача айтканда келечек кесип ээсинин кесиптик тилдик куржунуну терминдер менен толук-

талат. Жөн эле термин эмес, кесибине керектүү терминдер менен толукталат. Бул болсо тилдик кесиптик компетенциясын калыптандыруу болуп саналат.

Студенттерди жазуу кебине, сүйлөө кебин жөнгө салуу, калыптандыруу, үйрөтүү ары татаал, ары түйшүктүү процесс экендиги баарыбызга маалым. Бул илимий макалада мына ушул максаттарды ишке ашыруу аракеттери жасалып, студенттерге терминдерди окутуу менен бирге алардын жазуу жана оозеки кебин өстүрүүдө колдонулуучу инновациялык методдор тууралуу сөз кылдык.

Адабияттар:

1. Маразыков Т.С. Түрк тилдери жана адабияты. - Б., 2003. - 168-б.
2. Сыдыкбаева М.М., Джалилова Б.Т., Абдыбекова Н.А. Кыргыз тили. - Бишкек, 2019. - 119-б.
3. Султонов М.Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии, автореферат канд. дисс. - Душанбе, 2008. - 34 с.
4. Туратбек кызы В. Илимий стилдеги тексттердин лингвостиликалык өзгөчөлүктөрү. / [Электронный ресурс]: <http://lib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/4244.pdf>
5. Осмоналиев К. Мамлекеттик тил күнүнө карата кайрылуусу. / [Эл. ресурс]: https://www.facebook.com/100_008050125039/posts/pfbid079gfGz6UnCb5L13EKrAeCTTs2HXrhXRMaFQQfjoTv9DKNr4Tk5SUiFbQpuYPbw6l/?sfnsn=mo
6. Нуржанова А.А. Модель лингвокоммуникативной компетентности будущих специалистов в сфере гражданской авиации. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2010. №. 7. С. 317-319.